

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXII

Rédacteur

NIKOLA TASIC

Membre correspondant de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts
Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Secrétaire

ALEKSANDAR PALAVESTRA

Chercheur-assistant de l'Institut
des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

De Yougoslavie: MILUTIN GARASANIN, ALOJZ BENAC,
RADOVAN SAMARDZIC, MILKA IVIC, CEDOMIR POPOV,
DRAGOSLAV ANTONIJEVIC, VESELIN ĐURETIC,
MIODRAG STOJANOVIC

De l'étranger: ANTHONY EMIL TACHIAOS (Thessalonique),
DIMITRIJE ĐORĐEVIC (Santa Barbara — Californie),
ALEKSANDAR FOL (Sofia), NIKOLAJ TOLSTOJ (Moscou)

BELGRADE

1991

Никола САМАРЦИЋ
Филозофски факултет
Београд

„ОБНОВЉЕНИ СВЕТ“ И СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА

Апстракт — Други српски устанак, као наставак Српске револуције, значио је истицање легитимности нације, немирење са одлукама великих сила, и тежњу за постепеним променама граница: први и очигледан пример суштинске непостојаности поретка Свете алијансе, који је, чак, претходно њеном формалном закључењу.

У Бечу с јесени 1814. први пут се у историји окупило толико моћника на једном месту и под истим кровом. Бечки конгрес требало је да донесе одлуку о будућем изгледу европских граница и да означи формалан свршетак раздобља револуције чији су се зачеци сакривали још у побунама неколиких провинција средином XVII века, а које је окончано тек пропашћу амбиција Наполеона Бонапарте. Захтев који се најгласније могао чути у преговарачким салама био је закључење и очување мира, док је стварни циљ био умиревање континента уздрманог револуцијама и васпостављање система европских држава. Аристократска реакција настојала је на начелу легитимности, на којем је једино могла почивати стабилност као активна равнотежа новог устројства. Легитимност се ту није доводила у везу с праведношћу, нити се такво питање потезало, једноставно склапао се споразум о новом изгледу међународних односа и о методима допуштеним у спољној политици. Најбољи од свих светова требало је да поново постане оно што је некад био, чак и ако му миран сан наруши понека несугласица која ипак неће угрозити постојаност обновљеног поретка.

Систем равнотеже великих сила који је Европи XVIII века донео период мира и напретка, после свих потреса озбиљних криза XVII столећа, почивао је на легитимистичкој теорији божанског права владара (коју су усавршили теолози Луја XIV). Стари режим срушио се под таласом насиља, по-

буном острвљеног народа. Освајања Наполеона Бонапарте, у том смислу, била су практично остварење захтева Француске револуције, свеколико обарање старинске монархије и све-власти аристократије. Ударац божанским правима владара погодио је где треба, премда су на мировном конгресу у Бечу управо донедавно угрожени монарси кренули да пре-крајају свет исцрпљен крвопролићем, доказујући да се он не може организовати на принципима насиља. Нарочито важним осећали су се дипломати који су у нови поредак уткали и своју бојазан да ће се, у случају опаснијих међудржавних спорова, сукоби решавати пре свега оружјем, без њиховог знатнијег учешћа.

Једно од обележја аристократске реакције била је прилагодљивост и вешто сналажење у новим условима, а то се показало и у промени теоретских поставки власти. Премда је монархистичка начела већ једном бацио под ноге француски трећи сталеж, да би затим Наполеон Бонапарта показао колико божанско утемељење владарског ауторитета мало вреди пред крволочним покретом нације под оружјем, идеја Француске револуције заживела је највише у свом завереничком облику; француски узурпатор, опет, није пружио никакву алтернативу срушеном легитимитету. У обновљеној Европи, сасвим монархистичкој пошто су аристократске републике нестале у Бонапартиним освајањима, постављао се принцип самоодређења који је могао остати искључиво у систему равнотеже, где нико неће толико превладати да би угрозио оног поред себе. Теорија самоодређења била је примеренија преговарачком начину решавања ствари, више уравнотежена и мање реакционарна од теорије божанског права, и у томе се, можда, крила суштина виталног конзервативизма који се у суптилним променама неосетно препорабао.

Упркос свим разилажењима у захтевима и мишљењима, Бечки конгрес је обновљени свет почео постављати на сигурне основе равнотеже. То је подразумевало одрицање једнако победничке и поражене стране. Сукобљеност интереса тако се међусобно поништавала, само наглашавајући декларисану легитимност и постојаност. Суштинска јединственост европских сила крила се и у супротстављености начелима која је од Француске револуције прихватила епоха романтизма — начелима слободе и принципима народног и националног суверенитета. У години коначног тријумфа, 1815, пошто је после његове друге, стодневне владавине, најзад савладано „корзи-канско чудовиште“, све снаге реакције мобилисане су у организацији Свете алијансе. На заклињању у Тројство, мир, и устрајаност поретка за који се залагала, свака од сила заснивала је сопствене претензије на извршан део превласти у појединим аспектима европских односа, тада сасвим остварљив. Теолошко оправдање највише од свих је истицала Русија. У

случају Аустрије, Клемент Метерних је тежио да предухитри рат и разарање који су могли покренути стара незадовољства у национално и конфесионално шароликој монархији. За њега је превасходна била идеја слободе коју је, међутим, тражио у идеји реда (која је значила пре свега послушност), основној претпоставци постојања Царства Хабсбурговаца. Великој Британији најважнија су била сигурна мора и слободна тржишта, а то је Роберт Стјуарт Каслери настојао да осигура контролом држава континента одржањем њихове равнотеже. Најзад, Француска се наметала као знатан чинилац исте те равнотеже, на чему је радио Шарл Морис Талеран, тиме вешто стишавајући размирице сила победница; при том, као заточник старог режима и идеје легитимизма представник поражене стране није могао изазвати неугодно подозрење победника.

Европа Свете алијансе, аристократска, легитимистичка и клерикална, отворила је безмало стогодишње раздобље мира, сигурности и просперитета. Никад у историји једна цивилизација није, за свој блистави узлет, добила летњу прилику као тада европска. Повремени ратови и револуције, и стални и свакојаки изливи незадовољства нису успели срушити режиме реакције, све док се то истински срећно столеће није суновратило у крвави кошмар светског рата.

Европске монархије, као тамнице нација, за какву је прва важила Метернихова Аустрија, носиле су у себи самима клице сопствене пропасти. Служећи се непопуларним централизмом и одурним шовинизмом, власт је сувише настојала на прокламованом и досадно понављаном легитимитету који се, понекад, тражио чак у древном и омраженом феудалном праву; опет, није се сувише одупирала буђењу и развоју националних култура и националистичких осећања, нити је умела да развије системе репресије којом би нове покрете задржавала у подношљивим размерама не распаљујући бунтовничка расположења. У случају Хабсбуршке Монархије, кршење легитимности нација у име легитимности власти једноставно је репење бриљантно постављеног апсурда у знаменитом делу Хенрија Киссинџера, да је исти онај успех којим је Метерних обновљено свет, век касније Монархију довео до коначног слома. (Henry A. Kissinger, *Obnovljeni svijet. Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812—1822*, Zagreb 1976.)

Већ 1815. на југоистоку Европе почела су се рушити начела Бечког конгреса и Свете алијансе. У Бечу се о Источном питању није расправљало, макар не званично, а Османско Царство било је једино од европских држава без свог представника. Док се у Бечу већало, избила је нова и снажна побуна против султанове власти на коју велике силе, зачудо, нису обратиле особиту пажњу. Одлука Срба да поново дигну главу тада је могла изгледати као лудо храбра, можда и самоубилачка, после обећане им аутономности и дипломатске

заштите Русије и после крвавог угушења првог устанка (1813), а нарочито у години кад се закључивао Божји мир. Питање легитимности султанове власти није много занимало европске државнике (ионако су његово царство сматрали простором на којем ће остварити неке од сопствених амбиција), нити је покрет против мухамеданске власти могао повредити ондашња схватања правде и поретка, међутим Срби су нарушили осетљиви систем равнотеже и то пре него што је био озваничен; поврх свега, истицање српског националног легитимитета могло је, посвуда, распалити вреле страсти националистичких сепаратизама. Управо у Србији, а ништа мање у Италији и Грчкој где се спремало нешто слично, дало се видети колико су таква осећања снажна и да су прошла времена кад су се могла насиљем угушити.

У бечким кулоарима Други српски устанак је одјекнуо најгласније као узурпација прерогатива великих сила у решавању источног питања и опасност за поредак који су тамо замислили. Рђаво обавештавана и кратковида, бечка штампа доносила је само оскудне и задоцнеле вести, не наслућујући озбиљност и одсудност нових обрачуна на југоистоку. Срби, опет, слабо познајући европске прилике, уверени да се оне нису знатније промениле од Караборбјева времена, нису умели да осете расположење великих сила. У аудијенцији код Франца I 17. јануара 1815. српски посланик прота Матеја Ненадовић поднео је текст „Народне молбе“ на коју је добио одговор цара да ће се на Порти за Србе сигурно заузети; на иста тражења, руска влада је поднела циркуларну ноту чланицама Конгреса, да се сви потруде у решавању српских захтева. (Руска акција није успела, само је показала подвојеност у ставовима према источном питању). После такве благонаклоности Срби су се међутим понадали у аустријску и руску потпору и онда кад на Турке буду потегли оружје. Заборавили су дволичну дипломатску игру Аустрије која је, само две године раније, помогавши Турцима да је униште, одагнала све своје бриге због постојања српске народне државе. Србе су, нехотице, обмањивали и њихови пребези на аустријској страни, јављајући о тобож предстојећој акцији европских сила које ће, пошто су уништиле Наполеона Бонапарту, то свим извесно ускоро учинити и са старим француским савезницима, Османлијама.

Кад се на вести о устанку прота Матеја поново обратио истим угледницима био је грубо одбијен руским увредама и аустријским претњама. Метерних је том приликом објаснио Цару да не одговара интересима царства да се због Срба излаже било каквим неприликама и да према томе, бунтовницима не само да не би требало пружити никакву помоћ, него ни уточиниште на аустријској земљи ако би запали у невољу. Аустријски став мало је погусто после нове аудијенције проте

Матеје код Франца I, 8. маја, али изузев моралне подршке изражене подсмехом и неверицом српски посланик није успео извући ништа. Руси су обећавали да ће на Порти посредовати у српску корист, међутим захтевали су да Срби обавезно и одмах од султана затраже мир.

Граница с Турском остала је под строгим аустријским надзором, и нико је није смео прећи. Срби из Прека који су хитали у помоћ својој браћи често су се морали пушкарати с пограничним стражама. Царски команданти остајали су глуви на плач свих оних који су тражили да се склоне од турских зулума. Генерал Червинка саветовао је Србе да остану мирни и покорни, а у велесиле нека се не уздају, подсећајући да се у Бечу склапа мир и да европским властодршцима није на крај памети да подстичу буне и nerede.

Премда је избио у незгодан час, устанак Милоша Обреновића имао је изгледа на успех. Турска одмазда из 1813. само је продубила узајамну мржњу и подозривости, учинивши Србе лукавијим и опрезнијим. Као и сви слични покрети онога времена и овај српски био је заверенички. Места тајних састанака биле су угледније домаћинске куће и сенке манастирских зидина. Договори, познанства, личне везе и даноноћна пешачења били су суштина организације. Главну реч водили су прваци из првог устанка, премда су 1815. превладали кнезови: под одметничким режимом с почетка века нису били сувише ради кавзи, затим су их, знатан број, посекле дахије, а у револуцији уз њих равноправно стајали су војници (какав је, пре свега, био Караборђе), хајдучи и свештеници. Српска револуција још увек је имала снажно социјално обележје, као провала гнева због претераних пореза и насиља власти. Осим живота у беди и у понижењу, Срби нису имали шта да изгубе. Једнако жива остала је у њима успомена на лепе дане проведене у слободи и војничко искуство, нарочито драгоцено будући да су их повели исти они умешни вођи. Устаничку војску поново су чинили поглавито сељаци, уз које су војевали „бећари“, добровољци, емигранти, граничари и аустријски официри Срби. За само три месеца, од збора у Такову 11/23. априла, ослобођен је цео простор Београдског пашалука, изузев великих градова. Власт су, с кнезовима, поделиле војводе и ветерани, и трговци — газде.

Револуционарни метеж Србима није сметао да пазе на сопствени легитимитет власти. У патријархалном друштву какво је било српско увек се знало ко је глава а ко харамбаша. Векови аутономног живота под османском влашћу у Србе су уткали осећање реда које је делио цео народ, тако да се живот одвијао често по само њему знаним правилима. Срби су, као крајишници, још од XV века под Турцима уживали повластице које су им препуштале унутрашњу самосталност и континуитет народног живота озакоњеног у начелима српског пра-

вославља, у патријархалном реду и у традицији. Крајем XVIII века Турци су обновили и прастару установу врховног кнеза Србије, али то је кратко потрајало, само до дахијске узурпације. У народу се та функција међутим памтила и поштовала, и она је, у његовом сећању, преживела своје поновно гашење, као и у времену после XV века. Отуд су, у освит другог устанка, врховним кнезом сматрали Милоша Обреновића, највишењег Србина у читавом пашалуку, а то су му признавали и остали кнезови и локална турска власт. Мада се на челу побуне нашао тек пошто се она већ добро распламсала, после свог неуспешног покушаја да с породицом избегне преко границе, Милош се, у одсуству Караборђевом, лако наметнуо као њен вођ. Званичну потврду свог достојанства и својих прерогатива Милош је примио на „сабору“ у Такову, и свој положај држао је све време колико је трајао устанак, али и потом, после склапања примирја и добијања неке врсте полуаутономије, кад су га и Срби и Турци звали врховним кнезом, премда није имао никакав документ о постављењу.

Легитимност своје власти Милош је утврдио 1817. Прво што је у том циљу учинио било је убиство Караборђа. Милош се правдао државним разлогом и то је могло бити истина, да злочин није имао скривену и перфидну суштину. Избором за војда на народним зборовима и саборима, нарочито после скупштине у Тополи 1808, Караборђе је добио сва знамења суверене власти, и Милош га је уклонио пре свега као легитимног монарха. Затим је пожурио да установи сопствену легитимност, кад га је Митровска скупштина народних првака 6. новембра 1817. прогласила за наследног кнеза Србије. При свему томе Милош је био паметно опрезан да себе пред Турцима истакне „увек као административну а не политичку личност, као слугу и чиновника Портиног, а не као владоца народног“ (Михаило Гавриловић). Најзад, и Порта је Милоша признала за наследног бератлијског кнеза, премда тек 1829/30, султановим хатишерифом, после интервенције Русије.

Још лета 1814, управо у Бечу, почела је и истинска обнова српске културе која је, на том месту и у кратком затишју Српске револуције, значила озбиљан захтев за разматрање српског питања и, евентуалног српског равноправног чланства у заједници слободних европских нација. Млади и умни српски писац и избеглица из наново покорене Србије Вук Стефановић Караџић објавио је тада своју прву збирку српских народних песама и не слутећи, вероватно, да ће српску усмену народну књижевност увести у врхунце европске књижевне баштине. Већ следећег лета 1815, кад је Српска револуција почела, тихо, поткопавати тек постављене темеље обновљене аристократске Европе, нова Вукова збирка, знатно зрелија и потпунија, открила је аутентичну раскош талента слепих и неписмених српских песника Тешана Подруговића, Филипа Вишњића и следе

Живане. (Јакоб Грим и Јохан Волфганг Гете ће, ускићени, да би их могли читати у оригиналу, почети да уче српски језик.) Откривање особене раскоши српске народне књижевности и традиционално чуваног духовног наслеђа било је увод у снажан и узбудљив покрет за српску националну и политичку еманципацију који је добио и бескрајно важан културни, уз несумњив историјски легитимитет. Једино пробијајући границе обновљеног света, једнако оне политичке и оне културне, Срби су могли утемељити сопствену државну самосталност и сувереност.

Други српски устанак, као наставак Српске револуције, значио је отворено истицање легитимности нације, немирење са ставовима и одлукама великих сила и тежњу за постепеним променама европских граница. Био је то први и очигледан пример суштинске непостојаности поретка Свете алијансе, и то пре него што је тај савез формално закључен, који ће потврдити карбонари у Италији и хетерије у Грчкој. Златно наслеђе аристократске и конзервативне реакције, столеће релативног мира и свеколиког просперитета, било је драгоцену прилика за оне народе какви су били Срби, да без претераног проливања крви, више политичком мудрошћу него погибелим јунаштвом, стекну своју државност и међународно признање и поставе сигурне услове за коначно уједињење.

*

Основни услов српског националног и целокупног јужнословенског уједињења био је, управо, рушење Хабсбуршке Монархије, стожера обновљеног света каквог га је, у Бечу 1815, замислио Клемент Метерних. (На самом југоистоку, протеривање Османлија, које је замало успело Србији и Грчкој 1912, такође је значило недопустиво мешање у договорене компетенције великих сила.) Готово да је протекло једно столеће од, каквом је замисљена, вечите и свете реконструкције Европе, кад је на Видовдан 1914. у Сарајеву од српске руке погинуо хабсбуршки престолонаследник Франц Фердинанд. Тај догађај обично се узима за главни повод почетку Првог светског рата. (Убиство разметљивог принца који се, претећи, шепурио газећи српску земљу, сувише често се, сасвим погрешно и неправедно, у историографији сматрало непромишљеним чином безумног тероризма; историјска интерпретација српског тираноубиства, чини се, један је од примера накарадног менталног наслеђа из епохе аристократске реакције.) Најзад, српски пробој јужног фронта и ослобођење јужнословенских земаља (1917—1918), уз привремено заустављање германског продора на југоисток, био је сигурно најубедљивија савезничка победа

у читавом рату. Више него ишта друго, српско оружје збрисало је голем део Хабсбуршке Монархије и задало смртоносни ударац поретку обновљеног света у агонији.

ЛИТЕРАТУРА

- Гавриловић (Михаило), *Милош Обреновић*, I—III, Београд 1908.
Дневник Матеја Ненадовића, Целокупна дела проте Матеје Ненадовића, Библиотека српских писаца, Београд, с. д.
 Ивић (Алекса), *Аустрија према устанку Срба под Милошем Обреновићем*, Вјесник Хрватско-Далматинског земаљског архива, XIX, (1917).
 Kissinger (Henry A.), *Obnovljeni svijet. Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812—1822*, Zagreb 1976.
 Миљшевић (Јован), *Аустријска штампа о Србији Другог устанка*, Зборник Историјског музеја Србије, 5 (1968).
 Љушић (Радош), *Кнежевина Србија (1830—1839)*, Посебна издања САНУ, DLXX, 12, Београд 1986.
 Недић (Владан), *О првој и другој Вуковој Пјеснарици*, Сабрана дела Вука Караџића, I, *Пјеснарица 1814—1815*, Београд 1965, 367—388 (Поговор).
 Стојанчевић (Владимир), *Милош Обреновић и његово доба*, Београд 1966.
 Стојанчевић (Владимир), *Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839*, Историја српског народа, 5 I, Београд 1981, 7—158.

“A WORLD RESTORED” AND THE SERBIAN REVOLUTION

Summary

The peace conference in Vienna 1814/15 had to bring a final decision concerning the future aspect of European frontiers, to bring and preserve the peace, and to calm down the Continent deeply affected by wars, revolts and revolutions. Restoration and renewal of the European state system demanded a principle of balance in both sides self-denial. Reconstructed Europe, aristocratic and clerical, opened a centennial and peaceful break of security and improvement. Meanwhile, the European monarchies, so-called prisons of nations like Metternich's Austria, brought in themselves germs of their own destruction. The ruling governments and dominating nations use to search their unpopular centralization efforts and a loathsome jingoism even in an ancient and hateful feudal law. On the other side, they did not oppose enough the awakening and growth of national cultures and nationalistic feelings, neither did know how to develop the efficient systems of repression, retaining those movements in bearable proportions, simultaneously non stirring any seditious mood. In case of the Habsbourg Monarchy, the violation of national legitimacy in the name of state authority, could be a simplest solution of a brilliant absurd discovered by Henry A. Kissinger, that the same Metternich's success in restoring the world, a hundred years later brought the Monarchy up to it's violent collapse. (Henry A. Kissinger, *A World Restored. Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812—1822*, Boston 1973.)

A resumption of the Serbian Revolution, the Second Serbian Insurrection against the Ottoman rule in April 1815, was comprehended, in Vienna and elsewhere in Europe, as a mere usurpation of the great forces prerogatives in resolving the Eastern question, and a danger for a new order that had to be conceived. The Serbs have disturbed, in truth, the delicate system of balance, before its official establishment. Moreover, the emphasize of Serbian national legitimacy was threatening to inflame everywhere the hot passions of national separatism. That is why the Serbian diplomatic mission in Vienna, after the Russian threatening and Austrian insults, could derive nothing more than a formal and fallacious benevolence and the promises of diplomatic mediation for peace.

The state of war was not disturbing Serbs to care about their own legitimacy of power. In the very beginning of the Second Serbian Insurrection, prince Miloš Obrenović, a most prestigious popular lord, was considered as a supreme prince of Serbia, which title recognized both the other princes and the local Turkish authorities. The approval of his prerogatives Miloš received during the assembly of Serbian popular leaders and distinguished men, in April 1815; he held his dignities until the end of warfare, and afterwards, after the truce was concluded, and when he obtained a sort of restricted autonomy for his part of Serbia, although he still has not received any document concerning his appointment. The murder of Karađorđe he justified by vital *raison d'Etat*. He removed, however, the First Insurrection leader, above all, as a legitimate Serbian monarch: already in 1808, Karađorđe had accepted from the same kind of people assembly, all the signs of sovereign power. There upon Miloš hurried to secure that a new assembly proclaims him a hereditary prince of Serbia, on November 6, 1817. His title was confirmed by the Ottoman government, although not before 1829/30, and after the direct Russian demands.

The Second Serbian Insurrection emphasized an uncovered national legitimacy, and by doing so disagreed with the Great Powers attitude and decision. The victory of the Serbian Revolution was the first and evident example of essential unsteadiness of reconstructed European order, significantly prior to the Peace in Vienna and the conclusion of the Saint Alliance.

